



SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

2

ČÍSLO

ROČNÍK VII

1959

SLOVENSKÁ AKADEMIA VIED - BRATISLAVA

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online
sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV
(v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné
zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

ČLÁNKY

Karel Horálek, K otázce nepravých folklorních textů v Kollárových Národních spievankách	177
Jozef Minárik, Folklórne prvky v staršej slovenskej literatúre	201
Ester Plicková, Banícka kopačka na Slovensku	223
Zoltán Ujváry, Niektoré údaje k etnografickému štúdiu juhozemplínskej slovenskej obce Háromhuta (Maďarsko)	241

MATERIÁLIE — ARCHÍV

Soňa Kováčevičová, Z Reussovho rukopisu o histórii Hroncov	277
--	-----

NÁRODOPISNÁ MUZEOLÓGIA

Štefan Mrúškovič, Konferencia o ochrane pamiatok ľudovej architektúry	315
Štefan Apáthy, Národopis v inštalácii Krajského múzea v Banskej Bystrici	318
Ivan Bohuš, Etnografická činnosť v Múzeu Tatranského národného parku	319

ROZHLADY

Jarmila Pátková, Konferencia o výskume baníckej kultúry v Drážďanoch	321
Ján Podolák, Výskum Slovákov v Maďarsku r. 1958	322
Drobné zprávy	323

RECENZIE A REFERÁTY

J. L. Holuby, Národopisné práce (Viera Urbanová)	324
Rozprávková edícia Gesicht der Völker (Mária Kosová)	327
E. M. Wallner, Zastler, eine Holzhauergemeinde im Schwarzwald (Štefan Apáthy)	330
F. Svobodová-Goldmanová, Rikadla a hry slováckých dětí (K. Ondrejka)	333
S. A. Tokarev, Religioznyje verovanija vostočnoslavjanskich narodov 19 — načala 20 veka (J. Minárik)	335
Došlá literatúra	335

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

Карел Горалек. К вопросу о ненастоящих фольклорных текстах в „Народных песенках“ Коллара — — — — —	177
Йозеф Минарик, Фольклорные элементы в старшей словацкой литературе — — — — —	201
Эстер Плицкова, Шахтёрская стучальная башня в Словакии — — — — —	223
Золтан Уйвари, Некоторые сведения к этнографии юго-земплинского словацкого села Гаромгута (Венгрия) — — — — —	241

МАТЕРИАЛЫ — АРХИВ

Соња Ковачевичова, Из рукописи Реусса о истории Гронцев — — — — —	277
Этнографическое музееведение — — — — —	315
Сообщения — — — — —	321
Рецензии и рефераты — — — — —	324

BANÍCKA KLOPAČKA NA SLOVENSKU

MINERS' „KNOCKING — TOWER“ IN SLOVAKIA

ESTER PLICKOVÁ

Národopisný ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava

V článku, prevažne materiálového charakteru, spracovávam užší výsek z bohato rozvinutej a mnohotvárnej baníckej kultúry s cieľom priblížiť jeden z mnohých zvykoslovných prejavov slovenských baníkov, ako aj prostredie, v ktorom vznikol. Zvyk klopania bol rozšírený na Slovensku temer vo všetkých starých rudných baníckych oblastiach. Svoju pozornosť venujem najprv Banskej Štiavnici a jej blízkeho okoliu, kde tento zvyk dosiahol typický vyvinový stupeň. V ostatných banských revíroch už zanikol, kým tu si udržal niektoré znaky svojej tradičnej formy. Možno predpokladať, že k uchovaniu zvyku klopania až do dnešných čias práve v Banskej Štiavnici prispelo okrem iných okolností predovšetkým priaznivé miestne prostredie so starou baníckou tradíciou.

Historický význam a dôležitosť Banskej Štiavnice vo vývine európskeho baníctva sú všeobecne známe. V niektorých obdobiach patrila Štiavnica medzi popredné európske banské mestá. Napr. koncom 18. stor. založili tu vysokú školu banícku, ktorá bola najchýrečnejšou akadémiou tohto druhu; tu sa s úspechom po prvý raz použili mnohé vynálezy v banskej technike, znamenajúce prelom v ďalšom vývine, pôsobili tu vynikajúci technici a inžinieri svetového mena. — Zaujímavá je dispozícia samého mesta. Súvis medzi členitým daným prírodným terénom a osídlením, taký charakteristický pre mnohé banské mestá, tu vystupuje markantne do popredia. Štiavnica sa rozrastala bez rešpektovania stredovekých ustálených urbanistických zásad. Na dne tesnej kotliny sa vytvorilo nepravidelné, ulicovite pretiahnuté námestie, rozložili sa kostoly, Starý zámok, priestranné domy banských podnikateľov, komorských grófov a waldbürgerov. Drobné banícke domčeky, ku ktorým vedie spleť strmých chodníkov, zahniezdili sa až celkom vysoko, pod hrebeňmi vrchov. — Obdobia úpadku a stagnácie v banskom podnikaní sa striedali s kvitnúcimi epochami, ktoré zanechávali po sebe skvelé stavebné, sochárske a maliarske umelecké pamiatky a menili tak obraz a výtvarný charakter mesta. Medzi ostatnými architektonickými dominantami, citlivo zakomponovanými do prírodného rámca, charakteristicky sa

vyníma budova veže klopačky, ku ktorej sa viaže starý miestny banícky zvyk klopania (obr. 1).

Budova klopačky patrí dnes Štátnemu banskému riaditeľstvu. Nad vchodom do nej je umiestený kamenný reliéf z r. 1681, ktorý nám súčasne datuje vlastnú stavbu.¹ Je to mestský znak s motívom dvoch jašteričiek. So vznikom mesta totiž súvisí povest', podľa ktorej pastier, pasúci ovce na miestach dnešnej Štiavnice, zbadal jaštericu obsypanú zlatým a striebriстым prachom, a tak objavil prvé ložiská vzácnej rudy. Zobrazenie jašteríc sa opakuje v mnohých ďalších variáciách na mestskom erbe. Spracovanie tohto motívu neznámym majstrom na erbe klopačky je však odlišné od bežného slohového poňatia ostatných štiavnických erbov a zaujímavé svojím nekonvenčným ľudovým stvárnením. — V budove klopačky bolo v niektorých obdobiach umiestené banícke väzenie, ktoré je doložené i archívnym údajom v mestskom protokole z r. 1743: „Ex metalifossoris carcere, quam vulgus k l o p a c s k a m nominat.“² Pritom pre nás je zaujímavé a dôležité, že sa uvádza slovenský názov klopačky.

Vlastné klopadlo sa nachádza vo vrcholku veže klopačky. Pozostáva z drevenej dosky a kladiva (*daska a hamrik*). Doska je asi 1 m dlhá, 15 cm široká, na koncoch mierne zúžená a z oboch strán má po troch zvukových kanálikoch (chodbičkách); býva z rôzneho dreva: z jaseňa, javora, hraba, jablone, menej často z agáta, lebo ten sa vraj strapká. Starí baníci udávajú ako najvhodnejší materiál bazu, ktorá má podľa nich najlepší zvuk. Baza dobre urastená sa rozštípe približne do tvaru dosky — klopadla či klopačky — nechá sa čiastočne vyschnúť, potom sa do nej vypália tri rovnobežné kanáliky o priemere asi 1 1/2 cm, ktoré idú po celej dĺžke vnútri dosky (obr. 2). Doska sa potom zhobľuje do definitívneho tvaru a znova sa dá vysušiť. Novšie klopačky, zo začiatku tohto storočia, majú na rozdiel od starších typov klopačiek zvukové jarčeky vyvrtané, a to len asi do jednej pätiny dĺžky dosky (obr. 3). Samozrejme, materiál — druh dreva, z ktorého je klopačka zhotovená, a spôsob vyriešenia kanálikov majú podstatný vplyv na celkový akustický účinok klopania. Klope sa totiž dreveným kladivom na oboch koncoch dosky, jeden úder vľavo, druhý vpravo, prípadne ďalšie dvatri uprostred. Niektoré staršie dosky majú na týchto miestach celkom vydrané plôšky. Pochopiteľne, vzniká rozdielny zvukový efekt podľa toho, či sú v miestach úderu zvukové kanáliky, alebo či je tam doska plná. Kanáliky dodávajú zvuku klopačky zvláštny dutý tón, ktorého intenzita sa mení podľa sily úderu. Doska je zavesená vo veži, niekedy sa pri klopaní vyloží z výklenku a klope sa na nej zvonka, aby sa jej hlas niesol čím ďalej do diaľky. Dá sa ľahko zvesiť a prenášať z miesta na miesto (obr. 4). Na klopačke sa v Štiavnicí ešte stále

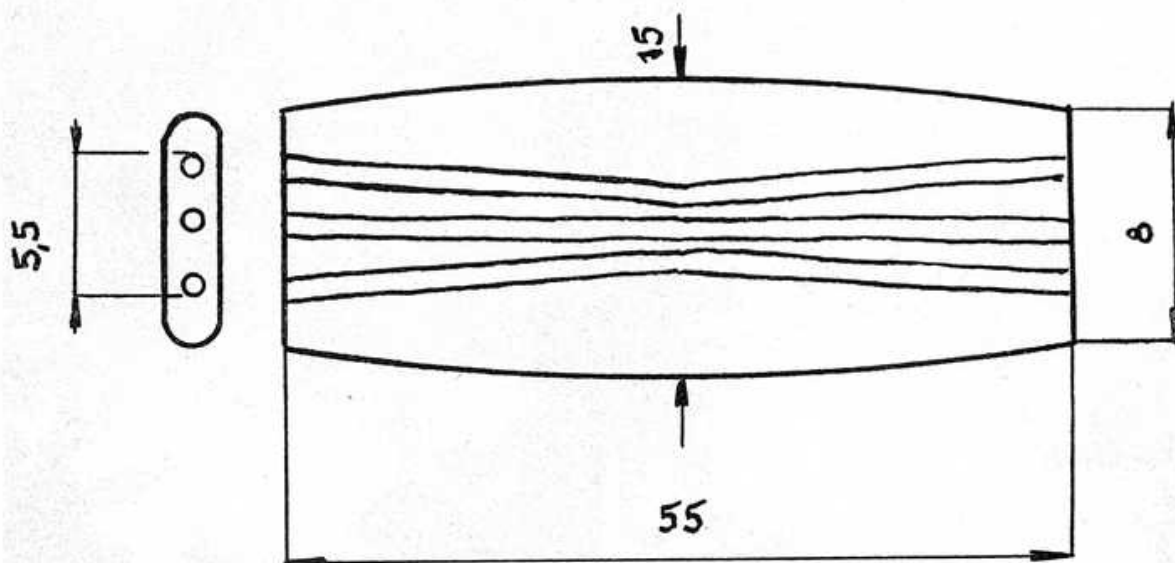
¹ Prvé údaje o klopaní sú však staršieho dátumu, ako je vlastná budova klopačky. Pozri pozn. 3.

² *Mestský protokol z r. 1743*, 42, Št. archív v Banskej Štiavnici.

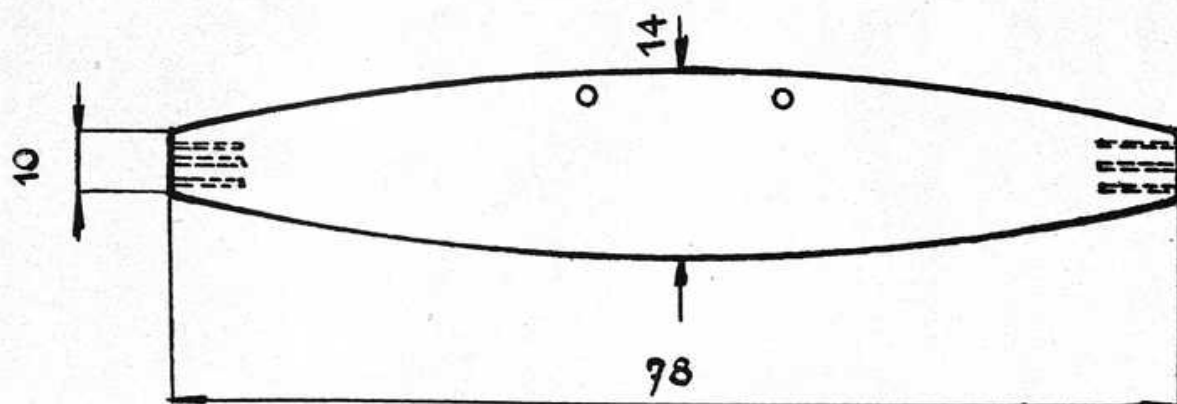


Obr. 1. Budova klopačky z r. 1681, Banská Štiavnica. Foto E. Plicková.

klope. Keď pri niektorých obradových alebo slávnostných príležitostiach zaznejú z veže tupé, rytmické údery, celá kotlina akoby sa naplnila ich dutým, trochu smutným zvukom. Je obdivuhodné, aký akustický účin majú tieto odmerané, krátke údery — možno ich počuť bez ozveny takmer všade v meste.



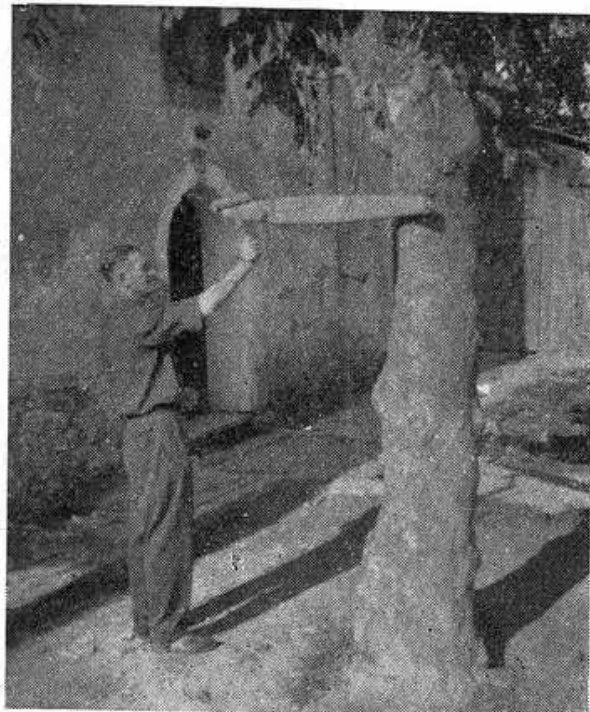
Obr. 2. Typ klopačky z Banskej Hodruše, zvukové kanáliky sú vyvrtané alebo vypálené po celej dĺžke.



Obr. 3. Typ klopačky z Banskej Štiavnice, zvukové kanáliky sú vyvrtané len do hĺbky asi 10–15 cm.

Okrem klopädla, umiesteného vo veži, ešte každý závod mal svoju vlastnú klopačku, zavesenú obyčajne na nádvorí pod ochrannou strieškou (Pacherštôľňa-Glanzenberg, šachty: Max, Mária, František a Žigmund). Klopalo sa na nej pred každou smenou, teda tri razy denne. Po týchto klopačkách dnes už niet stopy, jedine na šachte František stojí ešte kovová strieška (obr. 6). Tu sa klopalo naposledy asi r. 1935. Klopačky tohto typu, umiestené mimo veže, boli na všetkých závodoch v okolitých dedinách, na Piargu (Štiavnické Bane), Hodruši, Štefultove.

Aký je vlastne význam a zmysel klopania? Najprv uvediem niekoľko historických údajov z prameňov a literatúry. Najstaršia a súčasne veľmi cenná zpráva o klopačke je zo začiatku 16. stor.³ V listine z 15. 4. 1526 palatín Štefan Verböczy vynáša rozsudok nad účastníkmi banického povstania v Banskej Bystrici a súčasne okrem iného nariaďuje hodrušským baníkom, aby boli voči mestskej rade v Banskej Štiavnici vždy poslušní, aby bez jej povolenia nepoužívali klopačku na znamenie zhromaždení (sprisahaneckých), aby peniaze bratstva slúžili na doterajšie ciele atď. Táto prvá zpráva o klopačke poukazuje na jej významnú spoločenskú funkciu.



Obr. 4. Klopadlo zavesené pred budovou klopačky v B. Štiavnici. Foto E. Plicková.

Z ďalších údajov o klopačke priamo v meste Štiavnici (Hodruša bola osadou) uvediem len niekoľko: Z 23. mája 1609 je nariadenie Berggerichtu, aby si pri zaznení klopačky pred začatím práce každý kľakol a modlil sa za požehnanie.⁴ — Ako sme už spomínali, r. 1681 bola postavená veža klopačka a z r. 1743 je údaj o baníckom väzení v jej budove. — Roku 1741 sa spomína v mestskom protokole pri kúpnopredajnej zmluve veža klopačka, tak isto so slovenským pomenovaním.⁵ — Ďalej, v pozemkovej knihe z r. 1752 sa určujú presné hranice pozemku klopačky od ostatných susediacich záhrad.⁶ — Roku 1786 spomína klopačku Korabinsky a označuje ju ako banický zvon, na ktorom sa klopať už ráno o druhej hodine, aby sa o tretej mohlo fárať. Súčasne udáva, že sa klopať pri požiaroch.⁷ — V cestopisej črte E. Jancsika z r. 1861 je zpráva o klopaní do práce ráno o tretej.⁸ — Roku 1895 sa v štiavnickom týždenníku uvádza, že sa klopať pri pohrebe posledného

³ P. Ratkoš, *Dokumenty k baníckemu povstaniu na Slovensku (1525–1526)*, Bratislava 1957, 162.

⁴ Citované podľa: *Selmeczbánya történetéből*, Selmezbányai Hetilap, č. 47, 12. 11. 1896.

⁵ *Mestský protokol z r. 1741*, 109, Št. archív v B. Štiavnici.

⁶ *Pozemková kniha z r. 1752*, č. 24, Št. archív v B. Štiavnici.

⁷ J. Korabinsky, *Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn*, Bratislava 1786, 665.

⁸ E. Jancsik, *Pestről a középponti Kárpátok felé és vissza*, Budapesti Vasárnapi ujság 8, č. 44, 1861, 518.

komorského grófa.⁹ — V tom istom roku umrel mešťanosta V. Očovský a pri jeho pohrebe sa tak isto klopalo.¹⁰ — V mestských požiarňoch z r. 1899 sa nariaďuje z klopačky ohlasovať požiare.¹¹

Ako z dosiaľ uvedeného vyplýva, hlavné príležitosti, pri ktorých sa klopalo, boli tieto:

1. Klopaním sa oznamoval baníkom začiatok práce.
2. Klopalo sa pri úmrtí baníka alebo význačných osobností.
3. Z klopačky sa ohlasovali požiare.
4. V časoch nebezpečenstva slúžila klopačka ako dorozumievacie znamenie.

Klopanie je teda akýmsi signalizačným zariadením, ktoré má do určitej miery funkciu zvonenia a nahrádza ho pri niektorých príležitostiach. Hoci má čiastočne význam pre celé mesto, predsa je len úzko spojené predovšetkým so spôsobom života a práce baníkov.

O funkcii klopania v posledných päťdesiatich rokoch nám ochotne každý starší baník v Štiavnicí porozpráva podrobnosti: Klopalo sa predovšetkým ráno do práce, a to dva razy. Prvé klopanie bolo z veže klopačky ráno o druhej, neskôr, od polovice 19. stor. o tretej hodine a bolo znamením pre ženy, aby vstávali a vypravili mužov do roboty. Druhé pred treťou, resp. pred štvrtou, ktoré sa už klopalo priamo na banskom závode, značilo začiatok smeny. Trvalo asi 10 min. Na okolitých dedinách, kde neboli klopačky-veže, klopalo sa len raz, pred začiatkom fárania. Bolo záujmom každého baníka prísť včas do práce. Oneskorencom ešte v minulom storočí vôbec nepustili fárať. Až do r. 1910 sa vyberali pokuty za neskorý príchod vo výške 50 halierov, čo bola asi polovica celodennej mzdy baníka.¹² Klopať do práce sa prestalo v Štiavnicí najprv na veži a potom postupne i na závodoch asi v rokoch 1930—1935, v Hodruši asi okolo r. 1920 a v Španej Doline asi v rokoch 1900—1910.

Zaujímavý bol spôsob klopania, ktoré, či už na veži alebo na banskom závode, pozostávalo z troch tzv. veršov, alebo *pulcov* i *púzov*. Každý verš trval 5—10 min. Všetky tri verše mali rovnaký rytmický pôdorys, opierajúci sa o jednoduché striedanie prízvukných a neprízvukných úderov. Iba rýchlosť klopania každého verša sa menila, pričom prvý bol celkom pomalý a tretí najrýchlejší. Baníci vraj niekedy priam v rytme klopania dobiehávali do závodu. Starí baníci rozprávali, že zrýchlený zvuk klopačky ich tak poháňal, že nemohli neutekať.

Klopanie nemalo však iba praktický význam. Klopaniu, resp. klopajúcemu sa niekde pripisovala určitá dôležitosť i z hľadiska spoločenského. Napr. v Hodruši to bola zvláštna česť pre mladého baníka, ak mu dovolili klopať. Starší baník,

⁹ Selmeczbányai Hetilap, č. 9, 1895, 34—35.

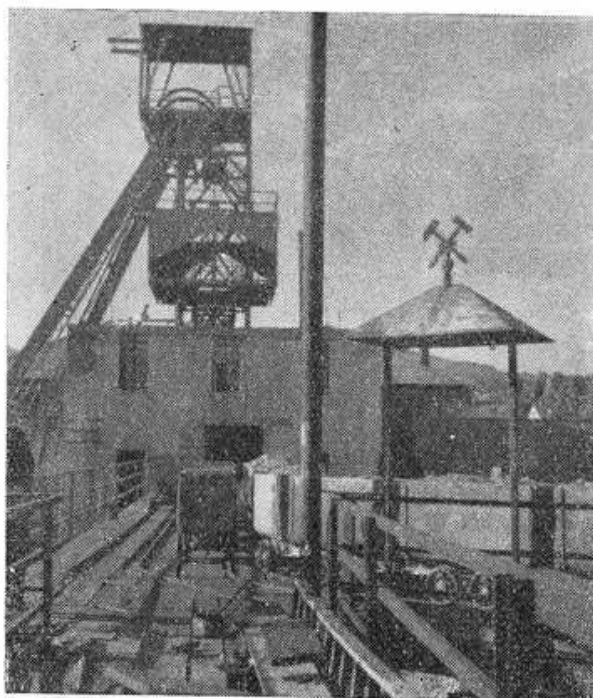
¹⁰ Selmeczbányai Híradó 6, 19. 5. 1895, 76.

¹¹ Selmecz-bélabánya tűzrendészeti szabályrendelete, 1899, Št. archív v B. Štiavnicí.

¹² Informácia: V. Juriga, banský technik v. v., J. Greč, baník v. v.



Obr. 5. Baník z Hodruše při klopaní. Foto E. Plicková.



Obr. 6. Ochranná strieška klopačky na zá-
vode v Štiavniči. Foto E. Plicková.



Obr. 7. Klopačka na Václavke v Kremnici,
okolo r. 1910–1920. Reprodukcia dr. Hellen-
stein.

ktorý v Hodruši dodnes klope pri slávnostných príležitostiach, považuje si tak isto za mimoriadnu poctu, že môže ako člen bratstva klopať (obr. 8). A ďalej, podobne, ako to vidíme pri mnohých iných javoch ľudovej kultúry, ľud si vytvoril aj k tomuto javu každodennej potreby vzťah tvorivý, povedali by sme i estetický, ktorým si ho prikrášlil a dodal mu pečať osobitosti. Napr. o útvaroch klopania hovoria baníci ako o „veršoch“. Alebo iný, markantnejší príklad: Každý klopajúci mal, obrazne povedané, svoj zvláštny, charakteristický rukopis. V Hodruši som zistila niekoľko variantov klopania a každý baník považoval — prirodzene — len ten svoj za jedine správny. A je celkom samozrejmé, že ináč sa klopať v Štiavniči, ináč v Hodruši alebo v Kremnici.

Baníci v Štiavniči a v Hodruši ma upozorňovali na bývalých klopačiek baníkov, ktorí podľa ich slov tak vynikajúco kloпали, že bola radosť ich počúvať, hoci i ráno o tretej hodine. Takíto majstri potom kloпали dlhé roky, lebo vedeli vraj pekne cifrovať a pekne „viesť melódiu“. Myslím, že treba zvlášť cvičené ucho na to, aby človek v striedaní prízvukných a neprízvukných úderov rozoznal melódiu. Skutočne však, až neskôr, keď mi baníci pomaly vyklopkávali rôzne rytmy, zbadala som určité rytmické nuansy, ktoré môžu spolu s odlišnou intenzitou úderu a jeho odlišným miestom viesť v priestorovom vyznení k určitému dojmu zvlenej melódie. Pekne cifrujúci vkladajú napríklad miesto jedného úderu trioly, alebo rýchlo a nepravidelne menia miesta prízvukných a neprízvukných úderov a pod. Treba celkom samozrejme predpokladať, že kedysi skutočne bola vo for-

mách klopania ešte väčšia variabilita a vyklopávali sa rôzne bohatšie rytmické sústavy (obrazce), ktoré vytvárali dojem melodической krivky.

Keď mi pri výskume baníci reprodukovali rôzne spôsoby klopania, vždy si pospevovali do rytmu úderov nevýraznú melódiu, podloženú jednoduchým „textom“ — striedaním zvukomalebných slov klip — klop, pričom prízvukná doba je — klip, neprízvukná, stlmená — klop. (Obyčajne prízvukný úder bol na ľavej, neprízvukný na pravej strane dosky — klopačky.) V slovnom prepise, tak ako to podávajú samotní baníci, vyzerá obrazec klopania takto:

Klopanie na zobúdzanie v B. Štiavnici a B. Hodruši:

klip — klop,
klip — klop,
klip — klop, klop, klop.

Alebo variant z Banskej Hodruše:

klip — klop,
klip — klop, klop (obrazce sa opakujú).

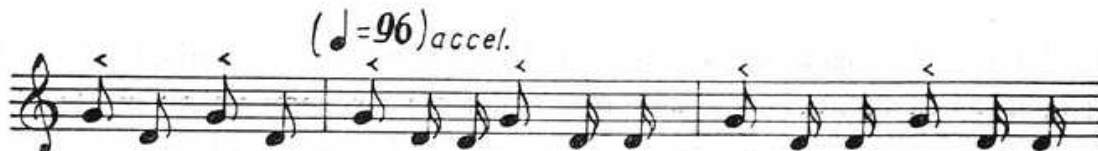
V notovom zápise majú niektoré najjednoduchšie základné obrazce túto formu:

Klopanie na budenie v B. Štiavnici:

(♩=132 - ♩=320)



Ranné klopanie v Kremnici:





V oblasti Štiavnice sa dnes klope ešte pri dvoch príležitostiach. Pri úmrtí baníka pomalý, pokojný rytmus tupých úderov symbolicky sprevádza baníka pri jeho poslednej ceste pod zem. Keď pohrebný sprievod prejde popred budovu klopačky, klopajúci s doskou predbehne zástup, zavesí ju hocikde na strom a opakuje to dotiaľ, kým sa nepríde na cintorín. Pri tomto klopaní sa zapchajú niekedy i zvukové kanáliky dosky — klopačky, aby bol zvuk tlmenejší. Podobným spôsobom sa klope i v susedných obciach — Štiavnických Baniach, Štefultove, Hodruši a inde, ktorým Štiavničania požičiavajú dosku, ak im je treba.

Druhou príležitosťou, pri ktorej sa v súčasnosti klope, je banícky deň. V Hodruši sa na túto slávnosť klopajúci baník oblieka dokonca do starej tradičnej uniformy bratstva (obr. 5 a 8). Niekedy i 1—2 hod. trvajúcim klopaním sprevádza sprievod, kým prejde celým mestečkom, dolinou od Horného po Dolný závod hodrušský. Klopačka býva pritom zavesená na svahoch nad obcou.

Klopačky sa neobmedzili len na oblasť Banskej Štiavnice. Klopávalo sa u nás aj inde, a to pri obdobných príležitostiach. Klopačky mávali väčšinou výborné akustické podmienky v uzavretých horských kotlinách, kde sa zvuk ideálne zachycoval na úbočiach, takže zvuk pomerne jednoduchého a primitívneho zariadenia, ako bola klopačka, mohol sa rozliehať po celej doline. V Kremnici (obr. 7), v Španej Doline, na východe v Smolníku a v Soľnej Bani pri Prešove, kde stojí dokonca ešte i baroková budova klopačky, všade žijú niekoľkí pamätníci klopania. Vo väčšine týchto miest sa však prestalo kopať už pred 1. svetovou vojnou.

Na rozdiel od klopačiek v stredoslovenských banských oblastiach klopačka v Soľnej Bani mala čiastočne odlišnú funkciu. Bola strážnou vežou, z ktorej sa v noci ohlasovalo po štvrt hodinách, koľko je hodín. Z veže sa klopalo nielen na fárane, ale pomocou klopačky sa oznamovali baníkom ich rôzne administratívne záležitosti (do r. 1921). Hlásateľ tieto zprávy oznamoval tak, že najprv klopaním upozornil na seba. Samozrejme neklopal hore na veži, ale dosku mal zavesenú dolu na stene (doska je tvarom podobná stredoslovenským klopačkám) a prenášal



Obr. 8. Baník z Hodruše v slávnostnej uniforme v deň baníkov. Foto E. Plicková.

ju zo steny na stenu, kým si svoje neodhlásil na všetky svetové strany. Pomocou klopačky sa baníkom oznamovalo:

1. výplata — *lon*;
2. mesačný prídel obilia — *komencia* (napr. 12 členná rodina dostala 100 kg pšenice a 100 kg jačmeňa);
3. štvrťročný prídel soli — *kvartaľ* (asi 15 kg soli).

Dnes je už vo veži soľnobanskej klopačky zvon a zvoní sa tu ako hocikde inde.

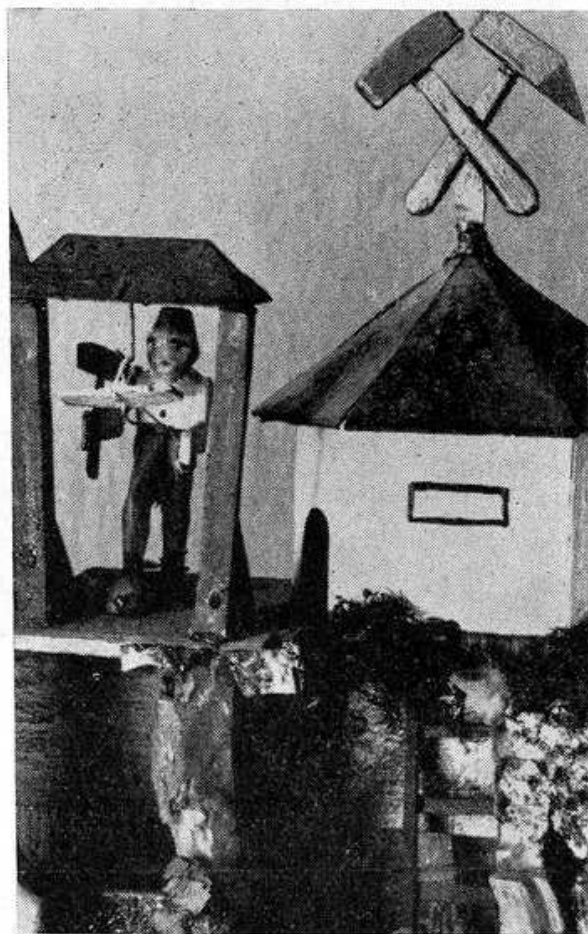
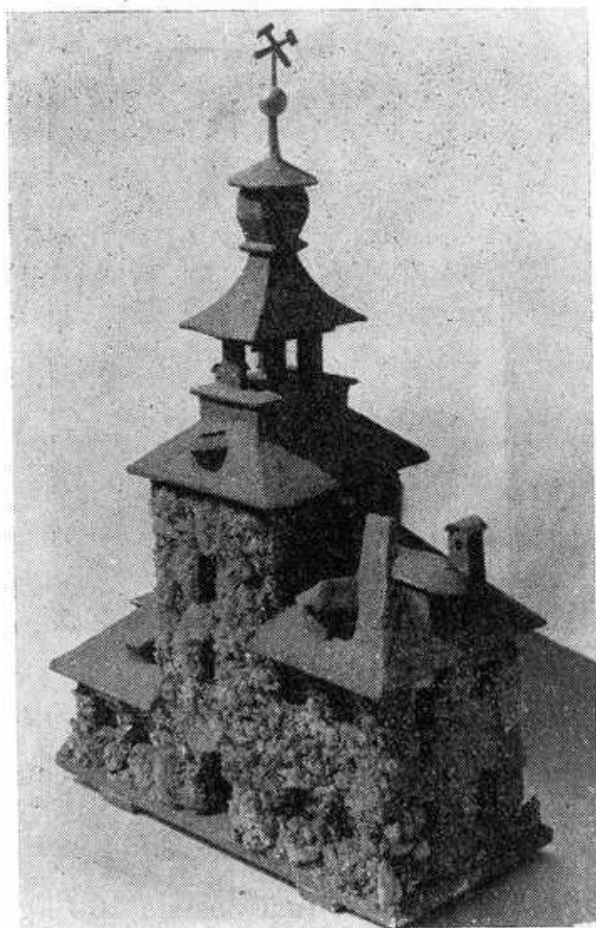
Klopačka sprevádzala baníka takmer denne, do práce, z práce, vlastne celý život, ba i po smrti. A preto nie div, že si našla svoj adekvátny odraz v spevák-
kom i výtvarnom prejave baníkov. Klopanie dalo vznik niekoľkým piesňam,
ktoré sú rozšírené v rôznych variantoch medzi baníkmi na okolí Štiavnice
i Bystrice:

*Stavaj Hanzo hore, na baňu klopajú,
ak neskoro prídeš, fárať ti nedajú.
Neskoro som prišiel, fárať mi nedali,
ešte ma štamlikom pozadku viprali.
Ďakujem vám páni, keď ste ma viprali,
nebudem viac fárať, fáraťte si sami.*

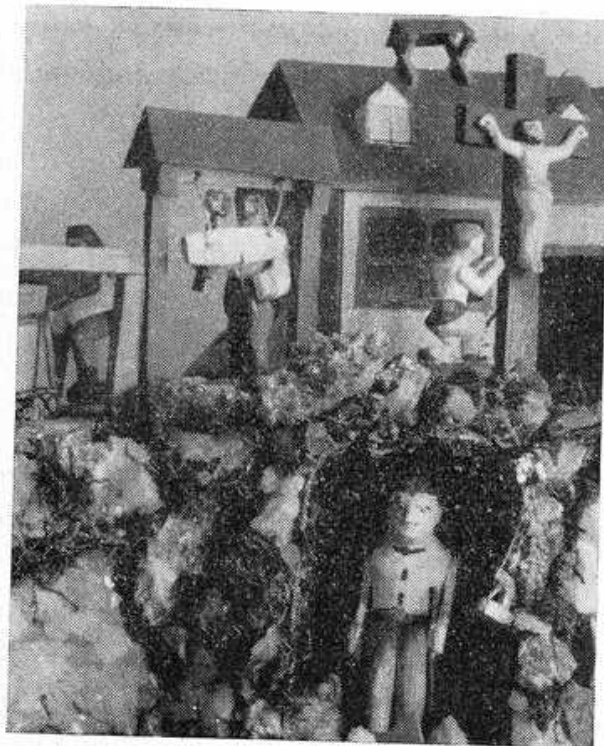
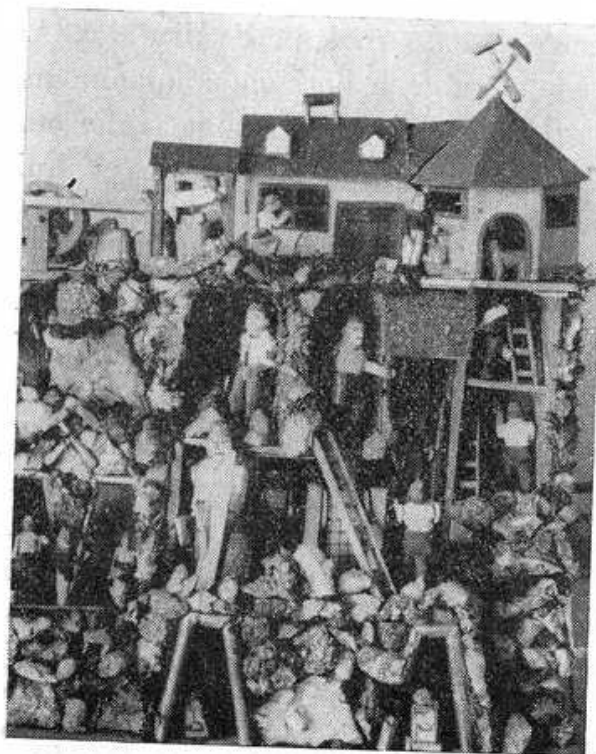
Špania Dolina, Gašpar K n o p, 76 r. baník v. v.

*Uš na banu uš klopaju, uš ja mosim ist,
uš ta mosim moja mila, uš ta opustit.
Stupam na fortu smeje, ma mila sa smeje,
že som celi zamazani, to od oleje.*

Banská Hodruša, Ján D u r d í k, 55 r. baník v. v.



Obr. 9. Model veže klopačky z úlomkov nerastov. Zhotovil baník Š. Čermák r. 1950 v B. Štiavnici. Foto E. Plicková. — Obr. 10. Detail „Stufenwerku“ s motívom klopačky. Okolie B. Štiavnice, koniec 19. stor. Zo zbierok Banského múzea v B. Štiavnici. Foto E. Plicková.



Obr. 11. „Stufenwerk“ z okolia B. Štiavnice. Začiatok 20. stor. Banské múzeum v B. Štiavnici. Foto E. Plicková. — Obr. 12. Klopačka, detail obr. 11. Foto E. Plicková.

Klopačka inšpirovala baníkov i k stvárneniu mnohých materiálov v rôznych podobách. Tak vznikli napodobeniny veže klopačky z úlomkov nerastov a figúrky klopajúcich baníkov. Detaily s motívom klopačky sa vyskytujú i v celých väčších kompozíciách na skalkách, v tzv. Stufenwerkoch. Väčšina týchto prác je z okolia Banskej Štiavnice (obr. 9–12).

Ak by sme chceli záverom aspoň v hrubých rysoch objasniť pôvod a korene zvyku klopania a klopačky, treba sa nám obrátiť na vlastnú prácu baníka, na samotnú banskú techniku; všimnúť si špeciálne formy baníckeho signalizovania a dať ich prípadne do súvisu so spôsobom signalizovania na iné ciele. Je možné, že signalizovanie klopaním bolo známe už pri primitívnej forme povrchového dolovania, ktoré sa robilo prevažne v lesoch a rôzne signály sa mohli dávať údermi na drevo. Vieme ďalej, že pri práci v bani sa pri rôznych pracovných úkonoch signalizuje údermi: napr. križovanie vozíkov-huntov sa dopredu ohlasuje klopaním na vzduchové rúry a tak isto sa oznamuje aj odstrel. Alebo tam, kde to podmienky dovoľujú, dorozumievajú sa baníci pomocou klopania, napr. vyklopkávajú si cez rudu, koľko je hodín, a pod. Podľa údajov maďarského banského historika J. Fallera,¹³ čo nám pri výskume i niekoľkí starší baníci v Štiavnici potvrdili, začiatok a koniec smeny oznamoval sa priamo v bani tak, že ban-

¹³ J. Faller, *Néhány szó a lármafáról*, Bányászati és kohászati lapok 76, č. 2, 15. 1., Budapest 1943, 34–36.

ský majster kopal na trámy výdrevy a baníci si tento znak podávali ďalej. Aj pri iných príležitostiach sa signalizovalo pri horizonte na horizont klopaním na drevenú podlahu, tzv. *lauf*. Tak isto sa vraj nález rudy oznamoval rubačom klopaním. Je celkom pravdepodobné, že tieto a iné druhy signalizovania sú veľmi starého dátumu a práve z nich sa mohla vyvinúť i kopačka, najprv ako mobilná signalizačná doska, neskôr ako nástroj s ďalším akustickým zlepšením.

Vývoj kopačky sa dá teda odstupňovať do troch fáz: 1. klopanie na výdrevu, 2. kopačka ako mobilná doska, 3. kopačka ako mobilný nástroj, umiestený buď priamo v závode, alebo na veži.

Okrem tohto celkom úzkeho súvisu zvyku klopania s prácou črtá sa v pozadí i moment poverčivosti, ktorý by mohol podporovať spôsob klopania práve na drevo. Hoci práca v bani je hlučná, vieme, že sa zakazovali akékoľvek prudké a ostré zvuky, zbytočné údery, pískanie a pod., aby sa nevyplašili dobrí duchovia — trpaslíci — a neodniesli so sebou bohatstvo. Niekoľkí baníci mi potvrdili, že sa v bani smeli z tohto dôvodu dávať dorozumievacie signály len na výdrevu, aby ich zvuk bol čím tlmenejší.

Netreba v tomto prípade zabúdať i na moment psychologický, na zvukový účin rytmizovaných úderov. Ako sme už spomenuli, baníci pri zvuku kopačky priam v jej rytme bežali do práce.

Napokon i dnes sa ešte na stavbách signalizuje začiatok práce údermi na koľajnice, drevo a pod.

Pravda, okrem týchto súvislostí, vyplývajúcich viac-menej z charakteru baníckej práce, treba vziať do úvahy i iné všeobecné momenty, ktoré mohli nepriamo spolupôsobiť na vývin zvyku klopania.

Kopačky v rôznych podobách mali všeobecne signalizačnú funkciu v dobách vojnových, ako to dosvedčuje už citovaný údaj o hodruške kopačke z r. 1525. Analogický údaj je z nemeckých sedliackych vojen. Eberhard z Kaufungen, 79-ročný, vypovedá v procese pražského biskupa, že sa počas vojny v kostoloch, či v meste alebo na dedine, nezvonilo, ale klopalo na drevené dosky.¹⁴

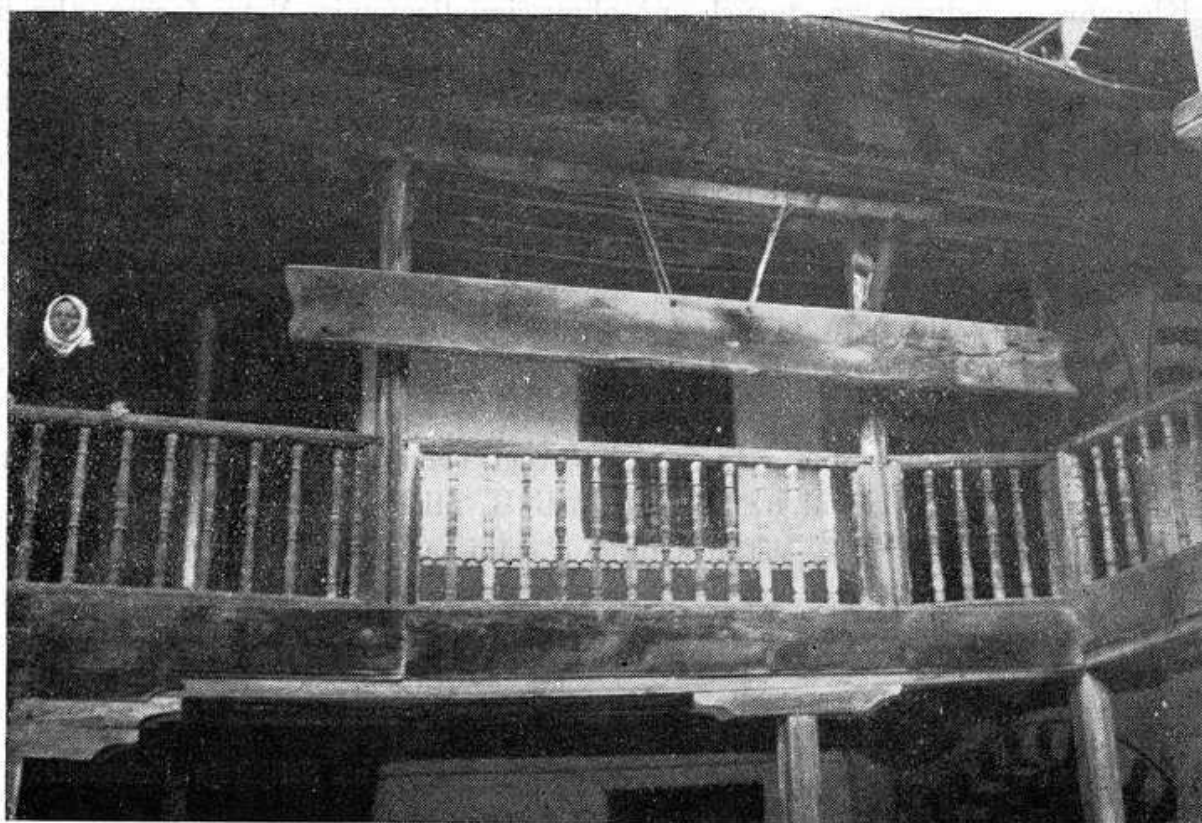
Zaujímavý dokladový materiál je z Bulharska, kde sa drevené kopačky hojne používali najmä v dobách tureckej nadvlády. Vo väčšine kostolov sa vtedy zvony vymenili za drevené klopádlá, aby sa vraj vyzváňaním nedráždil náboženský cit mohamedánskych Turkov.¹⁵ V Bulharsku boli však klopádlá známe už pred tureckou okupáciou temer vo všetkých kláštoroch (Rilský, Bačkovský, Trojanský, Drjanovský). Tradícia drevených klopadiel v monastieroch je veľmi stará. Používali sa v rôznych funkciách. Napr. už r. 826 sa v pravidlách Studijského kláštora nariaďuje, aby sa každý dvadsať ráz poklonil, keď začuje troj-

¹⁴ W. P. Fuchs, *Akten zur Geschichte des Bauernkrieges in Mitteldeutschland II*, 1942.

¹⁵ Informácie i fotografie č. 13, 14 som získala láskavosťou p. Vasila Marinova z Muzejného etnografického ústavu v Sofii.



Obr. 13. Drevené prenosné klopadlo v Rilskom monastieri, Bulharsko. Foto V. Marinov, Sofia.



Obr. 14. Klopadlo v Rilskom monastieri, dĺžka klopadla 4 m. Foto V. Marinov, Sofia.

násobné údery na klopadle.¹⁶ Ešte dodnes sa klopádlá (drevené i kovové) používajú v rôznych monastiéroch, napr. v Rilskom (obr. 13) a v kostoloch v dedinách Starej Planiny, Rodopách, Strednej hore a i. Sú to buď ľahké drevené prenosné klopádlá, alebo ťažké železné neprenosné. Pri drevených ide o veľmi príbuzný typ dosky podlhovastého tvaru, ako ho poznáme pri našich baníckych klopačkách (porovnaj obr. 4, 5 s obr. 13, 14).

Klopanie bolo teda jednou z mnohých foriem signalizovania pomocou znakov a bolo známe i mimo baníckych oblastí. Len v niektorých oblastiach si ho prisvojili i baníci a prispôbili svojim požiadavkám. Mimo Slovenska v 19. stor. sú klopačky doložené napr. v sedmohradskom baníctve a v saských revíroch pod menom „hille-bille“.¹⁷ V posledných päťdesiatich rokoch sa už i tu opustil tento vývinove starší stupeň signalizovania a prešlo sa ku signalizovaniu zvonením. Je zaujímavé, že z českých banských revírov nie sú zatiaľ nijaké doklady o klopačkách.

Ako z dosiaľ povedaného vyplýva, klopanie a klopačky boli v rôznych dobách, obmenách a funkciách známe súčasne v niekoľkých oblastiach Európy. Možno preto nesúhlasím s vývodmi maďarského banského historika Faller a, ktorý v článku o banskoštiavnickej klopačke považuje klopačku za prastarý nástroj maďarského pôvodu.¹⁸ Korene tohto zvyku sú akiste prastaré, ale ako z nášho materiálu vysvitá, spoločné mnohým etnickým kultúram.

Záverom možno stručne zhrnúť:

Klopanie je jedným zo starých spôsobov signalizovania. V tej forme, ako ho u nás poznáme, je predovšetkým charakteristickým javom baníckej kultúry, súvisiacim najmä s prácou baníka, hoci v širšom meradle ide o zvyk, ktorý má pôvodne všeobecnú signalizačnú funkciu. Na rozdiel od ostatných krajín, kde je tento zvyk tiež známy, ale len vo svojej jednoduchej podobe (Bulharsko, Nemecko), v našej baníckej kultúre sa udomácnil, plne rozvinul a dosiahol typický vývinový stupeň (zvláštna budova klopačka, bohatstvo obrazcov klopania, odraz vo výtvarnom i slovnom prejave, pretrvanie dodnes atď.). Je isté, že mnohé vedľajšie funkcie, ktoré klopačka spĺňala, prispeli k vývinu a jeho dlhej životnosti u nás.

Zvyk klopania, pôvodne rozšírený vo všetkých starých banských revíroch Slovenska, dodnes pretrval už len v oblasti B. Štiavnice. Ale i tu už klopanie stratilo svoj pôvodný úzky vzťah k práci a stalo sa len prejavom symbolickým, znakom charakterizujúcim a sprevádzajúcim výnimočné, obradové a slávnostné chvíle v živote baníka.

¹⁶ Iv. Gošev, *Pravilata na Studijskij manastir*, Godišnik na Sofijskaja Universitet 17, 6, Sofia 1939–1940, 1–73 (s. 47).

¹⁷ J. Faller, c. d.

¹⁸ Tamže.

Dr. Š. Butkovič, riad. Technického múzea, Košice, J. Gindl, riad. býv. Ústr. banského archívu, B. Štiavnica, dr. T. Hellenstein, riad. Okresného múzea, Kremnica, dr. J. Koma, Krajské múzeum, Prešov, E. Klementis, riad. Okresného múzea, B. Štiavnica, V. Marinov, Muzejný etnografický ústav pri Bulharskej akadémii vied v Sofii.

SUMMARY

Knocking on a piece of wood, metal or some other material was one of the earliest means of transmitting signals. As known in Slovakia this form of signalling refers in the first place to a characteristic trait in the mining culture, closely related to the work of miners, although, from a broader aspect it is a custom having originally a general signalling function. This view finds support for instance, in the Peasants' Wars in Germany, where instead of bell-ringing, it was the practice to knock on wooden boards or planks. (For lack of a specific term, the name of „knocker“ or „knocking-tower“ is here applied to this contrivance¹.) The knocker was used as early as the ninth century in Bulgarian monasteries where it has remained in use to this day. Knockers are further used in the mining districts of Rumania (Transilvania), Hungary and Germany (Saxony). In contrast to its fate in other countries where it had spread but in its simplest form, this custom has found a real home in our mining culture, it has thrived and flourished here, attaining a typical developmental stage of its own. (Schemnitz).

The custom of knocking spread practically to all the old mining districts of Slovakia. At Banská Štiavnica and its neighbourhood it has retained up to the present day certain marks of its traditional form. It may be presumed in the case of Banská Štiavnica that beside a number of other factors, a favourable local environment coupled to an old mining tradition contributed most to the survival of this custom in that region. The historical significance and importance of Banská Štiavnica — at one time a free royal city, — in the progress of European mining are well known.

The existence of this old custom of knocking attaches itself practically to one building, the knocking-tower, built in 1681. In the top of this tower is found the knocker proper, consisting of a wooden plank and hammer or striker. The plank, about one metre in length and 15 cm wide is slightly narrowed at the ends and on either side three sound canals or tracks are channelled out. The plank may be of ash, maple, horn-beam or apple-tree wood. The kind of wood out of which the knocker is made as well as the manner of channelling out the sound tracks have a preponderant influence on the overall acoustic effect. The sound tracks may run the whole length, or as is the case in the more recent types dating from the end of the last century, to only about one fifth or one tenth of the length of the plank. The tracks give a peculiar hollow sound to the knocking whose intensity changes with the strength of the stroke or the place where it falls. The plank hangs in the tower and can be easily taken down and transported from place to place. Beside the knocking tower, each mining plant had its own knocker, usually constructed in the courtyard, under some protecting roofing.

The principal occasions on which the knocker was used were the following:

1. To announce the beginning of working shifts to miners. There used to be two knockings in the morning. The first one was from the tower at two, later, from the beginning of the 19th century, at three o'clock in the morning. This was a signal for the housewives to get up and

¹ The term „knocker“ as applied here is not to be associated with the same appellation designating a „goblin“ held to dwell in mines and indicate the presence of ore by knocking and which may be related to „kobold“, also an underground gnome of German mythology, dwelling likewise in mines.

get their men ready for work. The second knocking, shortly before three — later before four o'clock, came directly from the knocker on the premises of the mine works and was the signal for the start of the shift. It was in the interest of every miner to be on time. It is said that many would come running to the pitheads to the rhythm of the knocking. Even as late as the last century latecomers would not be allowed to go down to dig, and up to the year 1910 penalties amounting to about half a day's wages were exacted for late arrival.

2. The knocking was sounded — in place of the knell — at the death of a miner or of some prominent personage. The slow, calm rhythm of the dull strokes of the knocker symbolically accompanied the miner on his last earthly journey. Sometimes for these occasions the sound tracks were blocked to render the sound more muffled. To this day the knocker from Banská Štiavnica is lent out for such occasions to neighbouring villages which do not possess one any more.

3. To signal outbreaks of fire in the neighbourhood.

4. In times of danger the knocker served to convey information. We possess a valuable record from the year 1525 when miners from Hodruša contrived by its means to send a message to fellow conspirators.

5. In the region of Banská Štiavnica knocking is still used on two occasions: at the death of a miner, and for the Miners' Day Celebrations. For one, even two whole hours the slow rhythmical beats accompany the procession or the parade as the case may be, on its way through the whole town (Hodruša).

The knockers were not confined to the region around Banská Štiavnica. In central Slovakia (Kremnica, Špania Dolina) as well as in East Slovakia (Smolník, Soľná Baňa), everywhere we still find survivors who remember the days of knocking, even though in the majority of these places knocking had been discontinued prior to World War I.

The significance of knocking however, was not confined exclusively to its practical aspects. Often a certain importance from the social standpoint was ascribed to this act or rather to its performer. At Hodruša it was considered a great honour for a young miner to be allowed to do the knocking. Even in our own days miners take it as a mark of distinction to be able to perform this office. And similarly as in the case of other expressions of folk-lore culture, so also in this instance the people's ingenuity formed a creative, — we should say an esthetic relationship towards this event of every day life, by means of which they embellished it and gave it a seal of personality. Everyone executing the office of knocking had his own particular characteristic handwriting. There were eminent masters who had filled this post for melody. Be it noted that in the knocking there arise certain rhythmical shades of sound which together with a change in stroke intensity and the place where the latter falls, may in the open spaces create the impression of a rippled melody. Those able to produce fine flourishes insert trioles for instance, in place of single strokes or they rapidly and irregularly alter the place of stressed and unstressed strokes, and so on. We are of the opinion that formerly there really existed a greater variability in the modes of knocking, giving rise to a richer range of compositions which produced the impression of a melodic curve.

The knocker was so to speak, an every day companion to the miner, on his way to and from work, throughout his life. It seems only natural therefore that it should have found an adequate reflection in his works of art and his music. The knocking gave rise to several songs and the tower often served as an object for reproduction out of various materials. Thus we find imitations of the knocking-tower produced from fragments of minerals, figurines of miners beating on the knocker. Details with the motif of the knocking-tower are found in more important compositions representing work in the mines. The majority of these come from the neighbourhood of Banská Štiavnica.

The custom of knocking which had originally spread to all the old mining centres of Slovakia has survived in the region of Banská Štiavnica only. But here too it has lost its close initial relationship to work and has become but a symbolical expression characterising, and exceptionally, accompanying certain ritual and solemn features in the life of a miner.

(Translated by P. Tkáč)

СЛОВАЦКАЯ ЭТНОГРАФИЯ
Журнал Словацкой Академии Наук
1959 № 2

Издается четыре раз в год
Издательство Словацкой Академии Наук
Редактор д-р Ян Подолак
Адрес редакции Братислава, Клеменсова 27

SLOWAKISCHE VOLKSKUNDE
Zeitschrift der Slowakischen Akademie der Wissenschaften
Jahrgang VII, 1959, Nr. 2. Erscheint viermal im Jahre
Herausgegeben vom Verlag der Slowakischen Akademie der Wissenschaften
Redakteur Dr. Ján Podolák
Redaktion Bratislava, Klemensova 27

SLOVAK ETHNOGRAPHY
Journal of the Slovak Academy of Sciences
Volume VII, 1959, No 2.
Published quarterly by the Slovak Academy of Sciences
Managing Editor Dr. Ján Podolák
Editor Bratislava, Klemensova 27, Czechoslovakia

L'ETHNOGRAPHIE SLOVAQUE
revue de l'Académie slovaque des sciences
Année VII, 1959 No 2. Paraît quatre fois par an
Aux Editions de l'Académie slovaque des sciences
Rédacteur: dr. Ján Podolák
Rédaction Bratislava, Klemensova 27

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS
Časopis Slovenskej akadémie vied
Ročník VII, 1959, číslo 2. Vychádza štyri razy do roka
Vydalo Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
Zodpovedný a výkonný redaktor dr. Ján Podolák
Redakčná rada: doc. dr. Rudolf Bednárík, dr. Soňa Burlasová, dr. Božena Filová, dr. Soňa
Kovačevičová, dr. Michal Markuš, doc. dr. A. Melicherčík, dr. Ján Mjartan, Rudolf Žatko
Redakcia Bratislava, Klemensova 27
Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin
Jednotlivé čísla Kčs 13,50, celoročné predplatné Kčs 54,—.
Výmer PIO 2385/49-III/2 — X-201819
Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky prijíma každý poštový úrad i doručovateľ.